

A edición íntegra da *General Estoria* de Afonso X o Sabio (coord. Pedro Sánchez-Prieto Borja, 2009, 10 vols.)¹

Ricardo Pichel Gotérrez
Instituto da Lingua Galega - Universidade de Santiago de Compostela

“... que ajunta con os feitos que passaron enno mundo ata el rei dom Afonso (...) e concertou tódalas estorias que de escripvir fosem e que passaron enno mundo ata o seu tenpo, tam bem de gentiis como de cristiãos e de mouros con a Blivia; e poso as cousas en quaes tenpos e en aqueles anos en que passaron, segundo que o acharám quen máis conplidamente o quiser saber en aquela *General Estoria* que el fezo fazer.”

(*Historia Troiana*, BMP ms. 558, fol.1ra)

1. A *GENERAL ESTORIA*, UNHA OLLADA DESDE O SÉC. XIV

O artífice da *Historia Troiana* (ms. híbrido galego-castelán da 2ª metade do séc. XIV) abría o prólogo da súa obra demostrando o seu coñecemento e familiaridade cos trazos definitorios da *General Estoria*, o cal resulta de todo punto vista esperábel tendo en conta a natureza intertextual que caracteriza a crónica afonsina, neste caso como integradora da lenda troiana inserida en boa parte de GE2 e de GE3. A mención da *General Estoria*, como

Data de recepción: 02-05-2011 Data de aceptación: 05-05-2011.

1 Sánchez-Prieto Borja (coord.) (2009): *Alfonso X el Sabio. General Estoria* (6 partes, 10 vols.). Madrid: Fundación José Antonio de Castro (Biblioteca Castro). ISBN (obra completa): 978-84-96452-83-1, Dep. Legal: M.47.644-2009. Para a referencia completa de cada tomo vid. §4. Abreviamos coa sigla GE seguida dun guarismo (GE1, GE2, GE3...) para referirnos a cada unha das seis partes da obra.

fonte paralela dunha sección importante da *Historia Troiana* (os preámbulos da destrución definitiva de Troia), dá pé a unha serie de afirmacións relativas á natureza e motivación do texto rexio. Por unha banda, afirmase que a *General Estoria* agrupa os feitos acontecidos desde o comezo do mundo até o reinado de Afonso X. A continuación, canto á natureza do contido e ao método compilatorio, fálase da vontade de universalidade e de unificación do proxecto editorial (“*concertou tódalas estorias que de escripvir fosem e que passaron enno mundo ata o seu tenpo*”), indicase a idoneidade da amálgama entre historia bíblica e pagá (“*tam bem de gentiis como de cristãos e de mouros con a Blivia*”) e da organización cronolóxica (“*poso as cousas en quaes tempos e en aqueles anos en que passaron*”). Todas estas consideracións xustifican, á súa vez, a presenza nunha obra como a *General Estoria* dos feitos “históricos” da guerra de Troia (unha das grandes *estorias unadas* compiladas polos afonsinos), toda vez que é un relato presente na historia da civilización, contribúe á finalidade enciclopédica e universal da obra, implementa o contido pagán ao que tanto esforzo dedicaron os compiladores e, por último, é susceptible de ser situado cronoloxicamente nunha era e reinado determinados na historia do mundo.

2. XÉNESE E CONFORMACIÓN DO PROXECTO EDITORIAL AFONSINO

Certamente, tal e como declaraba o artífice da *Historia Troiana*, a conxunción da estrutura e dos contidos bíblicos cos máis variados relatos profanos pertencentes á historia xentil permitía a construción dun discurso completo e harmonioso desde o comezo do mundo na Xénese até o reinado de Afonso X. Desde o punto de vista cronolóxico, os contidos escolmados responden a unha organización temporal baseada nas seis idades estabelecidas por Agostiño de Hipona (séc. V) correspondentes aos feitos do Antigo (Adán, Noé, Abraham, Daniel, cativerio de Babilonia) e do Novo Testamento (nacemento de Cristo). Deste xeito, a pauta estrutural que vertebra preferentemente a progresión cronolóxica de cada unha das partes da *General Estoria* vén dada polos *Canones Chronici* (*Cánones Crónicos* ou *Cronolóxicos*), obra da autoría de Eusebio de Cesarea (ca. 275-339 d.C.), traducida e implementada por San Xerónimo (340-420 d.C.), que permite ademais compatibilizar a materia sagrada coa pagá de xeito complementario. Así pois, o contido de cada unha das partes posúe os seguintes eixos cronolóxicos, tendo en conta que, debido á diferente extensión dos relatos incluídos, non foi posíbel unha correspondencia biunívoca entre idade bíblica e sección da obra (GE1 vol.1: xliiii-lx):

- GE1: 1ª idade (da Creación ao Diluvio), 2ª idade (do Diluvio a Abraham) e comezo da 3ª idade (reinado de Abraham).
- GE2: continuación da 3ª idade (desde a morte de Moisés até a morte de David).
- GE3: final da 3ª idade e 4ª idade (de David ao cativerio de Babilonia).
- GE4: primeira metade da 5ª idade (cativerio e transmigración do pobo hebreo).

- GE5: segunda metade da 5ª idade (desde o ano 209 a.C. até pouco antes do nacemento de Cristo).
- GE6 (do nacemento de Cristo a Afonso X).

Resultou, no entanto, imposible a execución íntegra das seccións programadas, xa que da parte VI só se conservou un caderno de traballo moi incompleto. Por outra banda, ademais das colosais proporcións deste proxecto, probabelmente debeu incidir a simultaneidade da confección da crónica particular de Afonso X (a *Estoria de España*), cuxo eixo temporal e temático coincidía en gran medida co planificado para GE6. Outro indicio que demostraría o carácter inacabado deste proxecto é a coexistencia tematicamente excluínte dos testemuños da 5ª parte (cfr. *infra* §5.4).

Volvendo ás fontes empregadas para a composición e organización interna da *General Estoria*, cómpre destacar que, ademais dos *Canones Chronici*, outras obras favoreceron a intercalación de episodios xentís, como por exemplo a *Historia Escolástica* de Pedro Comestor ou o *Pantheon* de Godofredo de Viterbo. De ambas as dúas fontes, onde se asimila a historia bíblica coa xentil, beben os afonsinos na procura de *incidentia* acerca de reis e acontecementos pagáns de entidade. Na Primeira parte da crónica, que supón a tradución íntegra do Pentateuco, empréganse moi diversas fontes (como Santo Isidoro, Plinio, Ovidio ou os mitógrafos medievais) a partir das cales se enfa e ordena cronoloxicamente multitude de datos e reflexións relativos á evolución do pensamento do home, ao establecemento dos primeiros sistemas sociais, á evolución do pensamento relixioso, así como capítulos con marcada motivación esexética na que se relatan feitos bíblicos ou xentís, como as diferentes idades do mundo ou a *estoria* do rei Xúpiter (GE1 vol.1: lxxc-xcii).

A Segunda parte da *General Estoria*, que abrangue os anos da morte de Moisés até a morte de David, caracterízase tematicamente pola integración dun maior número de episodios xentís que nas outras partes. Deste xeito, a través dos libros de *Xosué*, *Xuíces*, *Ruth* e *Reis* (1º, 2º e inicio do 3º libro), nos que se usan como fontes principais as *Antigüidades xudaicas* de Flavio Xosefo e a *Historia Escolástica* de Pedro Comestor, intercálanse grandes relatos, segundo a metodoloxía historiográfica afonsina da *estoria unada* ou *cumplida*² (GE2 vol.1: lvi-lviii), como a *Estoria de Tebas* (Xuíces caps. 281-315), a *Estoria de Hércules* (Xuíces caps. 393-435) e a *Estoria de Troia* (Xuíces caps. 437-616). Nelas a confluencia de fontes de diversa índole e orixe é verdadeiramente salientábel, como o caso das lendas de Troia e de Tebas: fontes francesas (a *Histoire ancienne jusqu'à César*, o *Roman de Troie* e o *Roman de Thèbes*), fontes clásicas, entre as que destaca a materia ovidiana (especialmente as *Metamorfoses* e as *Heroidas*), coñecidas e tamizadas polos comentarios e glosas medievais

2 Trátase dun relato extenso e intercalado en bloque, que abrangue un período temporal determinado e cuxo encadre cronolóxico establécese en función do contexto dos reis xentís ou da materia bíblica tratada. Véxase a este respecto Fernández-Ordóñez 1992: 32.

cristianizadores (entre elas as obras de Arnulfo de Orleáns e Xoán de Garlandia); en menor medida Dictis e Dares, a *Ilias Latina*, a *Aquileida* de Estacio, o *Excidium Troiae*, as *Multe historie et Troiane et Romane*, o *Libro de Alexandre*, a *Historia Romanorum* de Ximénez de Rada, etc³. O mesmo acontece coa tradución da *Historia regum britanniae* de Geoffrey de Montmouth, adaptada como a *Estoria de los reyes de Bretaña* e integrada no libro primeiro de Reis (caps. 60-80). As continuas referencias etimolóxicas e cronolóxicas tiradas fundamentalmente de Santo Isidoro, Ugucio de Pisa, Papiás de Hierápolis ou de Remixio de Auxerre, así como os apuntamentos xeográficos e zoolóxicos dunha fonte tan célebre como a *Historia Natural* de Plinio, acrecentan o exhaustivo carácter enciclopédico da parte II da *General Estoria* (GE2 vol.1: xlviii-xciv).

A parte III relata os feitos da cuarta idade, do reinado de David á transmigración de Babilonia. Ademais de empregárense as fontes xa citadas para a *Estoria de Troia* (rematada en GE3), tradúcense (con bastante literalidade) o Salterio de David, o libro III de Reis e os catro libros de Salomón (Cantar dos cantares, Proverbios, Sabedoría e Eclesiastés). A continuación, inclúese o libro de Isaías, o libro IV de Reis e a narración das orixes de Roma, co episodio de Rómulo e Remo (descuberto recentemente nun ms. inédito do séc. XVI; vid. §5.3). Singulariza a compilación destes materiais bíblicos a ausencia de referencias cronolóxicas debido á súa natureza en gran medida doutrinal e sapiencial. Por último, complétase a *Estoria de Bretaña* e inclúense algúns capítulos sobre a orixe dos godos, información tirada da *Historia Gothorum* de Ximénez de Rada (GE3 vol.1: xxiv-lvi).

En GE4 compéndiase a quinta idade do mundo correspondente aos anos de cativerio e transmigración do pobo hebreo. O relato organízase segundo os anos dos vinte e tres reis que rexen os señoríos deste período da historia do mundo (Persia, Macedonia, Alexandria e Roma), de tal xeito que, seguindo o principio baseado na *translatio imperii* que emprega o cómputo cronolóxico pagán, en GE4 non se fragmentan os libros bíblicos, senón que ambas as dúas materias se estruturan en bloque conforme á técnica das *estorias unadas* xa citado anteriormente. Empréganse como fontes da materia bíblica a *Vulgata* da Biblia de San Xerónimo, completada co relato do *Pantheon* de Viterbo, a *Historia Escolástica* de Comestor, o *Chronicon Mundi* de Lucas de Tui e as *Antigüidades xudaicas* de Xosefo. Para os episodios xentís (as *estorias* de Nacubodonosor, dos imperios de Roma e de Asiria, ou a *estoria* de Alexandre) empréganse diversas fontes como a denominada *Estoria caldea de Alguazif* ou *Estoria de Egipto* (unha fonte árabe perdida), a *Historia Romana* de Paulo Diácono (continuación do *Breviarium* de Eutropio), as *Historiae adversum paganos* de Paulo Orosio, a chamada *Estoria de Assiria*, o epitome de Xustino das *Historias filípicas* de Pompeio Trogo, a *Historia de Preliis* do arcepreste León de Nápoles ou a *Alexandreia* de Gautier de Châtillon (GE4 vol.1: xiii-xxxiv).

3 Vid. Casas Rigall 1999: 121-207.

A Quinta parte, caracterizada do punto de vista da transmisión textual pola ausencia de ensamblaxe dos seus materiais bíblicos e xentís (vid. §5.4), inclúe os libros dos Macabeos e un fragmento, tomado de Flavio Xosefo, que corresponde ao final da 5ª idade. Pola súa banda, a sección pagá inclúe a tradución íntegra da *Farsalia*, obra épica de Lucano que relata a guerra civil entre Xulio César e Pompeio Magno (51 a.C.), e os feitos do mandato de Xulio César (desde a batalla de Farsalia até a súa morte) e dos 42 primeiros anos do reinado de Octaviano. A inclusión da *Farsalia* supón a primeira versión íntegra europea en lingua romance do poema latino (bastante literal, aínda que con certas amplificacións), se ben xa se empregara de xeito fragmentario en *Les Faits des Romains* (aa.1213-4), onde se moderniza e abrevia o texto épico (GE5 vol.1: lv-lxxxix).

Por último, o breve fragmento conservado da Sexta parte, para o que se acode ás fontes habituais (fundamentalmente a *Vulgata*, o *Pantheon* e a *Historia Escolástica*), iníciase tras a morte de Xulio César a mans de Bruto e Casio, coa presentación dos pais de Xoán Bautista e da Virxe María, e remata abruptamente pouco despois cando Santa Ana fica encinta da Virxe (GE6 vol.2: [717]-27 e 745-9).

3. A EDICIÓN CRÍTICA ÍNTEGRA DA GENERAL ESTORIA

A publicación íntegra da magna crónica universal fraguada no obradoiro historiográfico de Afonso X (1221-1284) supón un adianto incommensurábel a prol do estudo da cultura, da historia, da literatura e das linguas do medievo peninsular. Trátase dun acontecemento realmente encomiábel debido a un equipo de especialistas (Belén Almeida Cabejas, M^a del Carmen Fernández López, Inés Fernández-Ordóñez Hernández, Verónica González Ortiz, Bautista Horcajada Diezma, Raúl Orellana Calderón, Pedro Sánchez-Prieto Borja e Elena Trujillo Belso) dispostos a dilucidar o entramado historiográfico proxectado nos primeiros 15 anos do último terzo do séc. XIII, cando menos até a morte do rei Sabio (ca.1270-1284⁴). A través dunha meditada edición crítica reconstructiva (vid. §5) e dun completo estudo introdutorio (onde se ofrecen algunhas das características codicolóxicas e paleográficas máis relevantes, as distintas fontes empregadas, as liñas temáticas, os trazos discursivos definitorios, a metodoloxía do establecemento do texto, os criterios de presentación crítica, etc.), os autores poñen a disposición do lector especialista e do público interesado en xeral as

4 Ademais da plausíbel labor de redacción até a morte do rei en 1284 e á marxe dun proceso previo e gradual de compilación e tradución de fontes, algúns datos permitiron afinar este período cronolóxico: por unha banda, a existencia de dúas cartas datadas en febreiro de 1270 nas que se menciona o préstamo ao rei Sabio de varios libros (v.g. un exemplar da *Farsalia*), custodiados no cabido de San Martiño de Albelda e no convento de Santa María de Naxera (A Rioxa), empregados na confección tanto da súa crónica universal (*General Estoria*) como particular (*Estoria de España*); por outra banda, o *explicit* do ms. réxeo da 4ª parte (ms. U), no que se data na primavera de 1280 o remate da composición de GE4.

ferramentas críticas indispensábeis para poder acceder de xeito razoado ao proxecto editorial de maior envergadura da corte afonsina, até o de agora maiormente descoñecido e inédito.

Sorprende recoñecermos que até ben pouco (finais de 2009) só dispoñiamos de xeito crítico e íntegro das dúas primeiras partes (GE1 e GE2) e de varias edicións parciais e transcrisións paleográficas das restantes seccións da crónica (GE3, GE4, GE5 e GE6). Certamente, desde hai máis de medio século, xa traballabamos coas exhaustivas edicións, baseadas na metodoloxía ecdótica de Dom Quentin, de A. García Solalinde da 1ª (1930) e 2ª partes da *General Estoria*; no segundo caso, despois do seu falecemento (1937), o proxecto sería rematado por Ll. Kasten e W. Oelschläger, discípulos seus na Universidade de Wisconsin (1957-1961, 2 vols.), quen anunciaran a súa intención de publicar as partes restantes. Así mesmo, tamén contabamos coa transcrisión paleográfica e concordancias do testemuño rexio (ms. A) de GE1 publicadas en 1978 polo *Hispanic Seminary of Medieval Studies* (Madison). Pero non é até 2001 cando ve a luz, tamén baixo o patrocinio da Biblioteca Castro, unha nova edición crítica de GE1 (Xénese, Éxodo, Levítico, Números e Deuteronomio; 2 vols.) a cargo de P. Sánchez-Prieto Borja, unha publicación que inaguraría o “proceso de restauración cronística”⁵ ao que sería sometido a compilación afonsina nos anos posteriores. Da Terceira parte só dispoñiamos da edición dos *Libros de Salomón* (Cantar dos cantares, Proverbios, Sabedoría⁶ e Eclesiastés), na que se ofrecía tamén o modelo latino do que se traduce, debida a P. Sánchez-Prieto Borja e B. Horcajada (1994, Gredos); pouco tempo despois presentábase en Alcalá de Henares a tese de doutoramento de M^a. C. Fernández López sobre o *Libro de Isaías* integrado tamén en GE3⁷. Da Cuarta parte, ademais da transcrisión⁸ e concordancias do testemuño rexio (ms. U) publicadas polo *Hispanic Seminary* (a cargo de Kasten e Nitti, 1978)⁹, T. González Rolán e P. Saquero-Suárez Somonte editaran *La historia novelada de Alejandro Magno* (1982, tamén se ofrecía o modelo latino)¹⁰. Por último, canto á Quinta e Sexta partes, dispoñiamos até o momento das transcrisións paleográficas editadas por Jonxis-Henkemans en 1993 (GE6) e 1994 (GE5¹¹).

5 Gómez Redondo 2002: 204.

6 Cfr. Requena Marco 1979.

7 Esta edición (coa presentación paralela do texto reconstruído da *Vulgata*) foi publicada recentemente (2010) polo CiLengua e a Fundación San Millán da Cogolla.

8 Esta transcrisión paleográfica foi revisada por E. Trujillo Belso e R. Díaz Moreno para o CORDE.

9 Cómpre lembrar que en 1997 o *Hispanic Seminary of Medieval Studies* publicou a edición electrónica (en CD-Rom) dos textos xa presentados en formato microficha, entre eles as transcrisións paleográficas de GE1 e GE4.

10 Cfr. Sánchez-Prieto Borja 1987: 11-4. Destaca tamén a edición de José Pérez Navarro do *Libro de Eclesiástico* (1997); cfr. Sánchez-Prieto Borja 1986 (reimpr. 1993). Recentemente (2008) V. Gómez Ortiz presentou na Universidade de Alcalá o seu TIT sobre os cincuenta primeiros salmos de GE3.

11 En 2006 E. Trujillo Belso presenta o seu TIT consistente na edición dos libros dos *Macabeos* de GE5.

4. ESTRUCTURA DA EDICIÓN DA *GENERAL ESTORIA* (2009)

A Fundación José Antonio de Castro (Biblioteca Castro) é quen auspicia esta monumental edición de dez volumes (8.319 pp.), repartidos en parellas para cada unha das seis partes da obra (a excepción de GE6, para a que, debido á súa curta extensión, só se reserva unha pequena sección do vol.10), segundo a seguinte organización:

1. Primeira parte (ed. P. Sánchez-Prieto Borja, vols. 1-2). Tomo I (CLXXI + 577 pp.): *Génesis*. Tomo II (LI + 1003 pp.): *Éxodo, Levítico, Números e Deuteronomio*.
2. Segunda parte (ed. B. Almeida Cabrejas, vols. 3-4). Tomo I (CLXXIX + 731 pp.): *Josué e Jueces*. Tomo II (XXXIX + 1108 pp.): *Jueces* (continuación), *Reyes Primero, Reyes Segundo, Reyes Tercero*.
3. Terceira parte (ed. P. Sánchez-Prieto Borja, colabors. B. Horcajada Diezma, M^a. C. Fernández López e V. Gómez Ortiz; vols. 5-6). Tomo I (CLXIV + 660 pp.): *Salmos, Cánticos, Gentiles del tiempo de David: griegos y troyanos, Origen de los godos y otras historias de los gentiles, Historia de Salomón, Cantar de los cantares, Proverbios, Sabiduría, Eclesiastés, Sucesores de Salomón y gentiles de su tiempo*. Tomo II (XXXIII + 783 pp.): *Ecozías y sucesores, Isaías, Oseas, Amós, Jonás, Sucesores de Ozías, Naúm, Miqueas, Acaz, Rómulo e Remo, Ezequías, Manassés y gentiles, Amón, Josías, Joacaz y Joaquín, Sedequías, Ezequiel, Paralipómenon*.
4. Cuarta parte (eds. I. Fernández-Ordóñez e R. Orellana Calderón, vols. 7-8). Tomo I (xcv + 652): *Nabucodonosor, Daniel, Sofonías, Jeremías, Baruc, Abacuc, Cambises, Judit, Diocles - Hipias, Dario, Esdras, Neemías*. Tomo II (xxxv + 635 pp.): *Aggeo, Zacarías, Malaquías, Dario Idaspo, Xerses, Artaxerses, Sobdiano, Dario Noto, Artaxerses Assuero, Ester, Artaxerses Oco, Arsamo, Dario Arsamo, Alexandre el Grand, Dario Arsamo - Alexandre el Grand - Tolomeo Sóter, Tolomeo Filadelfo, Tolomeo Évérgetes, Eclesiástico, Tolomeo Filopátor*.
5. Quinta parte (vols. 9-10). Tomo I (ed. E. Trujillo Belso, CLI + 416 pp.): *Primer libro de los Macabeos, Segundo libro de los Macabeos, Fragmento posterior de los Macabeos*. Tomo II (ed. B. Almeida Cabrejas, xxvi + 714 pp.): *Farsalia*.
6. Sexta parte (vol. 10). Tomo II (eds. B. Almeida Cabrejas e P. Sánchez-Prieto Borja, 96 pp.).

Á edición de cada unha das partes precédea (no tomo I) unha esmerada introdución na que se expoñen diferentes cuestións relacionadas coa materialidade dos testemuños traballados (descricións codicolóxicas e/ou paleográficas), as súas características redaccionais, a tradición e transmisión discursiva, a xénese e constitución interna (procura, tradución, compilación, escolma e esamblaxe das fontes), os modelos literarios empregados, as liñas temáticas, contidos e estrutura da obra, estilo, pensamento e ideoloxía, etc. Por outra banda, procúrase

ofrecer de xeito razoado ao lector toda a información relativa ao establecemento crítico do texto (metodoloxía e ferramentas ecdóticas, valoración e relación entre os manuscritos, selección de variantes, identificación e emenda de erros e correccións do texto, etc.; vid. §5) e aos criterios de presentación gráfica adoptados (valoración da forma lingüística do texto, aspectos (braqui)gráficos, segmentación gráfica, capitalización, acentuación, puntuación, cuestións de índole tipográfica, etc.; vid. §6), alertando sempre das peculiaridades cronolóxicas e de transmisión de cada un dos testemuños empregados como texto base para a edición.

Tras a edición crítica inclúese en todos os casos (en cada un dos tomos) un aparato crítico onde se sinalan as variantes textuais dos manuscritos, “especialmente aquelas máis importantes o en que coinciden varios manuscritos” (GE2 vol.1: clxix). Cómpre indicar que na maior parte dos casos se trata dun aparato negativo, isto é, no que só se indican as variantes discordantes con respecto á forma adoptada (aínda que non sempre, pois para determinadas seccións preséntase tamén o aparato positivo; cfr. GE3 vol.1: cxxxiii). Queremos resaltar, ademais, como moi positivo a integración de todo un conxunto de información adicional (a través dun sistema de abreviaturas, símbolos e expresións latinas) ás variantes expostas, relativa a cuestións tan importantes para a reconstrución do texto como as diferentes mans implicadas: así dáse conta da lección primixenia cando foi emendada pola mesma man do texto base (indicado co símbolo ‘†’, cuxa corrección se marca con ‘¹’) ou por outra man allea (indicado co símbolo ‘*’, e a corrección correspondente con ‘²’). Sinálase tamén, cando se considera oportuno, calquera tipo de información de índole codicolóxica (como a impaxinación, estado de conservación, deterioración do soporte, etc.), especialmente nos casos en que se detectan lagoas textuais importantes que son recuperadas máis adiante.

5. ESTABLECEMENTO CRÍTICO DO TEXTO. A RECONSTRUCCIÓN DO SEU “PROCESO INTELECTUAL”

Debido á situación textual diversa de cada unha das seccións desta obra (p. ex. idónea como en GE1 e GE4, descontinua ou fragmentaria como en GE3 e GE4; cfr. *infra* §5.1-5.4), a prioridade dos editores foi establecer un texto “que haga justicia (siempre según nuestra hipótesis) al proceso intelectual por el que esta obra nació” (GE1 vol.1: cxxxii). A metodoloxía ecdótica xulgada como máis pertinente para abordar a restauración textual da *General Estoria* foi a neolachmanniana, pola que se pretende “no la reproducción del mejor manuscrito, sino que el texto crítico, tras sopesarse las variantes textuales de todos los testimonios, responda lo más cercanamente que se pueda al texto original tal y como lo concibió el autor o los autores” (GE2 vol.1: cxxi). Os editores aplican esta metodoloxía co obxectivo de achegarse o máximo posíbel ao “texto auténtico dos compiladores en la mayor parte de los pasajes y, en un número muy reducido de pasos, el texto del traductor frente a la modificación de los compiladores” (GE1 vol.1: cxxvii). Apóianse para isto os editores nun segundo instrumento ecdótico, o recurso ao texto subxacente, isto é, a consulta meditada e

sopesada das fontes e a súa adecuación ao contexto; unha ferramenta textual que permite afinar o proceso de *selectio* de variantes e, polo tanto, optimizar o labor de *emendatio*. Recoñécense, no entanto, as limitacións do recurso ao texto subxacente, especialmente naqueles casos onde existe a certeza de que os compiladores empregaron fontes intermedias de carácter esexético (glosas ou comentarios ao texto clásico), hoxe descoñecidas, que implican modificacións textuais e semánticas de certa entidade e, por tanto, condicionan a constitución e establecemento do texto crítico.

A xustificación do emprego destes dous instrumentos ecdóticos argumentase debidamente nos apartados introdutorios correspondentes: primeiramente reflexiónase sobre as particularidades físicas, redaccionais e discursivas do *codex optimus* no que se basea a edición, descríbense os métodos compilatorios do obradoiro afonsino e delinéanse os riscos fundamentais relacionados co procedemento tradutivo das fontes. A continuación ilústrase o proceso de constitución do texto coa exposición dos erros detectados máis relevantes e susceptibles de seren emendados, ben co auxilio do texto subxacente, ben a través do valoración do *usus scribendi* do/s artifice/s da sección, e da comparación con outras pasaxes da *General Estoria* ou con outros textos medievais. Neste sentido, consideramos, non obstante, que non se xustifica con igual esmero a valoración das distintas variantes adiaforas ou equipolentes¹². Ademais destas utilísimas análises introdutorias, a edición vese necesariamente complementada polo aparato crítico (negativo) onde se recollen, por un lado, as variantes rexeitadas para o establecemento do texto, e por outro –aínda que non en todos os casos– unha boa parte das variantes que reflicten as modificacións producidas no proceso de transmisión textual (GE2 vol.1: cxxii). Canto a isto último, no entanto, os propios editores confesan (ex. GE2 id.) que a gran extensión do texto impide a exposición íntegra de todas as variantes de cada un dos testemuños, polo que se ven obrigados a escolmar as que teñen maior entidade e resultan comúns a dous ou máis manuscritos, ou aquelas leccións singulares “interesantes por mostrar el comportamiento del manuscrito ante su antígrafo o por otros motivos” (id.). Por último, co obxectivo de reforzar a xustificación do establecemento crítico, cremos que sería conveniente unha descrición algo máis pausada dos aspectos codicolóxicos e paleográficos dos testemuños implicados en cada sección¹³, así como unha análise máis profunda relativa ao establecemento do *stemma* (referímonos especialmente a GE2).

5.1. Dous manuscritos do escritorio real (GE1 e GE4)

A primeira e cuarta partes da *General Estoria* teñen en común, desde o punto de vista da súa transmisión textual, que de ambas as dúas conservamos un códice rexio íntegro

12 Véxase a este respecto a análise realizada por Faulhaber 2011: 10-5.

13 Para GE2, por exemplo, ademais da descrición de García Solalinde, Kasten e Oelschläger (1957: x-xxxii), cfr. os traballos de Fernández-Ordóñez 2000: 124-48 e 2002a: 47-9.

(sen dúbida, o *codex optimus*): para GE1 o ms. *A* (BNM, ms. 816, ca. 1275) e para GE4 o ms. *U* (Vaticano, Urb. Lat. 339, rematado en 1280). No primeiro caso, o testemuño *A* só é lagunoso na súa parte final (falta o último caderno, de 8 folios, no que constaría o colofón), situación compensada co testemuño *G'*, cun colofón, no entanto, considerado espurio (Escorial Y.I.4, séc. XV; vid. GE1 vol. 1: cxix-cxxviii). Outra particularidade a destacar de GE1, e que aínda agarda un estudo específico, é a transcendencia redaccional do testemuño *F* (Escorial O.I.1, ms. galego do 1º terzo do séc. XIV)¹⁴, cuxo antígrafo representa un estadio editorial anterior, á vista da omisión de certas correccións incluídas en *A* e da existencia de segmentos xenuíños ausentes nos restantes testemuños e que presumibelmente foron obxecto de depuración ou censura na versión rexia¹⁵.

Polo que respecta a GE4, fóra do testemuño rexio *U* (vid. *supra*), a transmisión da materia verificouse tamén de maneira xebrada, como acontece noutras seccións da *General Estoria*, de tal xeito que o testemuño *Z* (Escorial I-I-2, sécs. XIII-XIV) escolma só as seccións bíblicas, mentres que os outros catro testemuños (sécs. XV-XVI) transmiten diferentes contidos da materia xentil, fundamentalmente os feitos dos reis e dos gobernantes pagáns (GE4 vol.1: xlii-xlv).

5.2. Os dezaseis testemuños (in)directos de GE2

A transmisión textual da Segunda parte da *General Estoria* resulta máis complexa. Dos catorce testemuños directos que a transmiten (sécs. XIII-XVI) atopámonos con tres situacións textuais distintas, que dificultan en gran medida o establecemento do texto: en primeiro lugar, tres manuscritos (*N*, ϕ e *Q*) conservan o texto completo. No entanto, a materia de GE2 foi transmitida no resto dos testemuños de dous xeitos distintos, atendendo por un lado á extensión da crónica (1ª metade: *Xosué* e *Xuíces* até o cap. 392 [mss. *I*, *J*, *K*, *L*, *M*, *O*] e 2ª metade: desde *Xuíces* 393 e o comezo da *Historia de Ércules* até o final, incluíndo as tres seccións de *Reis* [mss. *P*, *Q'*, π]) e, por outro, ao reparto temático (materia bíblica: ms. *R*, de principios do séc. XIV e materia xentil: ms. *Av*, testemuño descoñecido até hai pouco; cfr. *infra* §5.3). Tanto para Almeida (2009), como para García Solalinde, Kasten e Oelschäger (1957-61), a base textual da 1ª metade de GE2 debe ser o testemuño *K* (BN, 10.237, séc. XIV), mentres que *N* (Escorial O.I.11, séc. XIV) se reserva para a 2ª metade. Salientamos como moi positivo que no aparato (negativo) de GE2 se tomaron en conta unha gran parte das numerosas variantes textuais presentes no testemuño π , un manuscrito do séc. XV de factura complexa¹⁶ que non se tivera en absoluto en conta na ed. de García Solalinde,

14 Á súa vez, parece que este testemuño foi obxecto de (re)tradución ao castelán no séc. XV, tal e como demostra a colación co testemuño *E* (Escorial Y.III.12); vid. Rodríguez 1999: 1293, Fernández-Ordóñez 2002a: 46 e 51, GE1 vol. 1: cxxii.

15 Vid. Catalán, 1992: 39, Fernández-Ordóñez, 2002a: 51, GE1 vol. 1: xc-xci.

16 Vid. Fernández-Ordóñez 2002: 133-5.

Kasten e Oelschläger da 2ª parte de GE2 (1961), e que se caracteriza pola súa marcada tendencia a innovar e amplificar libremente o texto (de xeito similar a *Av*) con respecto aos outros testemuños (GE2 vol.1: cxxviii-cxxxvii).

Aínda podemos sinalar outra situación textual presente na transmisión de GE2, pese a que non foi tomada en conta (non se fai referencia nin nos apartados introdutorios nin no aparato crítico) nesta edición de 2009. Trátase de dous testemuños indirectos, salientábeis especialmente desde o punto de vista compilatorio, que transmiten un fragmento importante dunha das *estorias unadas* da sección xentil (a *Estoria de Troya*, presente no libro de Xuíces) e que se atopan integrados en dúas obras de carácter ficcional pertencentes ao ciclo clásico: a *Historia Troiana* (BMP 558, séc. XIV), xa citada anteriormente, e a *Historia Troyana Polimétrica* (BN 10.146, copia do séc. XV intercalada nun exemplar prosimétrico de mediados do séc. XIV)¹⁷. Tampouco se fai referencia ao breve fragmento portugués custodiado no Arquivo Distrital de Castelo Branco, un bifolio descuberto en 1991 que contén algúns capítulos do libro de *Xosué* (coincidentes con parte da interpolación integrada na *Historia Troiana*)¹⁸.

5.3. O ms. *Av*, un achado excepcional para a edición íntegra de GE3

Até 1999 só coñeciamos a parte III da *General Estoria* de xeito fragmentario, xa que o ms. *R* (Évora, cxxxv²⁻³, principios do séc. XIV¹⁹) transmite só a materia bíblica, mentres que os testemuños *S*, *T* e *Ra* (sécs. XIV-XV) conservan unha parte do texto (até o libro de *Isaiás*) aínda que cos materiais xa ensamblados segundo o programa editorial afonsino. Co achado do ms. *Av* nunha casa particular de Ávila (agora na BN Res. 279, séc. XVI)²⁰, un testemuño que só transmite a materia xentil, descubrimos unha importante sección de GE3 (a historia de Rómulo e Remo) na que se nos relata as orixes de Roma e os feitos dos xentís coetáneos aos reis xudeus entre Azarías e Xoaquín II. Esta circunstancia permitiu felizmente recompoñer o texto fragmentario da Terceira parte da crónica universal afonsina (GE3 vol.1: lxxxvi-cxxii).

17 Vid. García Solalinde 1916: 124-8 e 130-5, Casas Rigall 1999: 210-1, Lorenzo 2000: 402-3. Fernández-Ordóñez (2002b: 113) xa indicara a pertinencia da interpolación de varios capítulos de GE2 na *Historia Troiana* (BMP), mais “debido a su carácter altamente fragmentario y excluyente entre sí, no he considerado en la evaluación pormenorizada de las variantes a los testimonios *Av* [*y*] *HT*” (id. n.15). Canto ao testemuño prosimétrico (séc. XV), até hoxe non foi considerada a súa pertinencia para o coñecemento de GE2 e GE3 e das técnicas compilatorias da sección troiana afonsina (cfr. GE1 vol.1: cxi, onde se cita a influencia da obra afonsina nas *Sumas de Historia Troyana* de Leomarte). Por outra banda, cómpre salientar que o testemuño galego-castelán (a *Historia Troiana*) integra outros fragmentos fóra do libro de Xuíces de GE2 (algúns transmiten varios caps. do libro de Xosué, da 1ª parte de GE2) e mesmo unha pequena porción de GE1 (libro de Números). Ademais, é moi probábel que todos estes fragmentos remitan a un estadio compilatorio anterior á versión definitiva sancionada polo rei; vid. Pichel Gotérrez 2010 (no prelo) e 2011 (en preparación).

18 Vid. Askins, Dias e Sharrer 2002a e 2002b (reimpr. 2006).

19 Chama a atención neste códice a presenza de diversos apuntamentos marxinais coetáneos (principios do séc. XIV) nunha escrita híbrida portuguesa-castelá.

20 Sánchez-Prieto Borja 2000.

5.4. Un proxecto editorial non finalizado: GE5 e GE6

A situación textual da Quinta parte da *General Estoria* defínese polo carácter tematicamente excluínte dos códices que a transmiten, toda vez que se conservan de xeito independente os materiais bíblicos (ms. *E2*) e os xentís (*H¹*, *N* e *O*; *E*, *M* e *P*), o que motivou a hipótese de que en GE5, a diferenza das restantes partes, nunca se chegara a verificar a ensamblaxe dos materiais compilados e traducidos (GE5 vol.1: cvi-cxx). A sección histórica dos xudeus, que inclúe os sucesos narrados polos libros dos *Macabeos* e polo historiador Flavio Xosefo, recóllese unicamente en *E2*, que contén tamén a sección bíblica de GE4 ademais dunha tradución dos Evanxeos e as epístolas de S. Paulo. Pola súa banda, na historia xentil recóllese a tradución da *Farsalia* de Lucano (presente en todos os testemuños, mais de xeito exclusivo en *H*, *N* e *O*) e os feitos do reinado de Xulio César e do futuro Augusto (cfr. *supra* §2).

Pola súa parte, o fragmento conservado de GE6 (20 folios), transmitido en dous códices misceláneos (Catedral de Toledo ms. 43-20, do séc. XIV; e unha copia deste ms. do séc. XVIII) reflicte un estadio editorial próximo ao borrador compilatorio, non polo remate abrupto do seu contido (cfr. *supra* §2) senón pola ausencia da sincronización cronolóxica habitual na metodoloxía historiográfica do obradoiro de Afonso X. De aí a conxectura de que o testemuño *To* sexa realmente un caderno de traballo (GE6 vol.2: 727-8).

5. CRITERIOS DE PRESENTACIÓN GRÁFICA

Os editores da *General Estoria* declaran desde un principio que renuncian á publicación dun texto ao que se lle poida tirar aproveitamento desde o punto de vista da historia da lingua, cando menos no ámbito fonográfico (“no ha sido nuestro objetivo proporcionar a los investigadores un texto para el examen de las grafías ni de los usos que estas puedan traslucir”, GE1 vol.1: cxxxii), toda vez que as diferenzas de factura e da transmisión textual dos diversos testemuños, así como o diasistema lingüístico presente neles (especialmente nos casos onde só se conservan copias baixomedievais), imposibilita a ideal reconstrución da lingua na súa forma xenuína, isto é, a do orixinal²¹. Cómpre destacar, no entanto, que, pese ás irregularidades detectadas na transmisión das diferentes partes da obra e á variación intrínseca propia dos textos medievais, os editores manifestan que procuraron en todo momento establecer un texto coherente co sistema lingüístico transmitido nos códices de factura afonsina. Nos apartados introdutorios correspondentes especificanse todos os criterios (e tamén as reservas dos editores) relativos fundamentalmente ao desenvolvemento de abreviaturas, á unificación gráfica de certas diferenzas non fonolóxicas e á intervención na segmentación

21 Descuberto recentemente (Biblioteca da RAE 9/5531); vid. Almeida Cabrejas 2003.

22 Ademais de remitir aos apartados introdutorios correspondentes, véxanse os diversos estudos a este respecto de Sánchez-Prieto Borja (v.g. 1998, 2006, 2010 ou 2011) e as pautas establecidas na rede CHARTA (<http://www.charta.es/>).

gráfica (unión e separación de palabras), na acentuación e na puntuación do texto. Canto á impaxinación do texto establecido nesta edición, queremos indicar que, ao noso xuízo, se botan en falta algunhas cuestións que facilitarían a lectura do texto e reforzarían a intelección do seu proceso reconstrutivo: a numeración das liñas en cada páxina (a falta da foliación do ms. base), unha separación máis frecuente en parágrafos (incluídas aquelas pasaxes extensas que reproducen fragmentos en estilo directo, como as epístolas ovidianas), e a inclusión de certas notas, sempre puntuais, de índole léxica (non de carácter enciclopédico senón textual) e, quizais tamén, relativas, nalgún caso moi significativo, ao texto subxacente.

BIBLIOGRAFÍA

- Almeida Cabrejas, Belén (2003): “Un nuevo testimonio manuscrito de la sección gentil de la Quinta Parte de la *General Estoria*”, *Revista de Literatura Medieval* 15/2, pp. 9-41.
- Askins, Arthur L-F, Aida Fernanda Dias e Harvey L. Sharrer (2002a): *Fragments de Textos Medievais Portugueses da Torre do Tombo*. Lisboa: Instituto dos Arquivos Nacionais / Torre do Tombo.
- Askins, Arthur L-F, Aida Fernanda Dias e Harvey L. Sharrer (2002b): “Um Novo Fragmento da General Estoria de Afonso X em Português Medieval”, *Santa Barbara Portuguese Studies* 6, pp. 134-156 [Repr. en *Biblos* 4, 2006, pp. 93-124].
- Casas Rigall, Juan (1999): *La Materia de Troya en las letras romances del siglo XIII hispano*. Santiago de Compostela: Universidade, Servizo de Publicacións (Col. Lalia. Serie maior, 11).
- Catalán, Diego (1992): *La Estoria de España de Alfonso X. Creación y evolución*. Madrid: Seminario Menéndez Pidal, Universidad Complutense.
- CHARTA (*Corpus Hispánico y Americano en la Red: Textos Antiguos*) (2010): *Criterios de edición* (última actualización de novembro de 2010) <<http://www.charta.es/criterios-de-edicion/>>
- CILENGUA (Centro Internacional de Investigación de la Lengua Española) (no prelo): *La edición de textos españoles medievales y clásicos. Criterios de presentación gráfica*. Fundación San Millán de la Cogolla.
- Faulhaber, Charles B. (2011): “Reseña de *Alfonso X el Sabio. General Estoria*. Madrid: Biblioteca Castro, 2009”, *Infoling* (18 de marzo de 2011) <<http://www.infoling.org/informacion/Review59.html>>
- Fernández López, Carmen (1997): *Edición crítica del romanceamiento del Libro de Isaías contenido en la Tercera Parte de la General Estoria*. Tesis doctoral (inédita). Universidad de Alcalá (ed. Fundación San Millán de la Cogolla 2009).
- Fernández López, Carmen (2010): *Edición crítica del “Libro de Isaías” de la Tercera Parte de la General Estoria*. San Millán da Cogolla / Logroño: CiLengua / San Millán da Cogolla (Col. digital Biblias Hispánicas).
- Fernández-Ordóñez, Inés (1992): *Las “Estorias” de Alfonso el Sabio*. Madrid: Istmo.
- Fernández-Ordóñez, Inés (2000): “Antes de la *collatio*. Hacia una edición crítica de la *General Estoria* de Alfonso el Sabio (2ª parte)”, en A. Ward (ed.): *Teoría y práctica de la historiografía hispánica medieval*. Birmingham: Birmingham University Press, pp. 124-148.
- Fernández-Ordóñez, Inés (2002a): “General Estoria”, en C. Alvar e J. M. Lucía Megías (dirs.): *Diccionario filológico de literatura medieval española. Textos y transmisión*. Madrid: Castalia (Nueva Biblioteca de Erudición y Crítica, 21), pp. 42-54.

- Fernández-Ordóñez, Inés (2002b): “Tras la *collatio* o cómo establecer correctamente el error textual”, *La Corónica* 30, pp. 105-80.
- García Solalinde, Antonio (1916): “Las versiones españolas del *Roman de Troie*”, *Revista de Filología Española* 3, 121-65.
- García Solalinde, Antonio (1930): *Alfonso X el Sabio. General Estoria. Primera parte*. Madrid: Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas. Centro de Estudios Históricos.
- García Solalinde, Antonio, Lloyd Kasten e Victor R. B. Oelschläger (1957-61): *Alfonso X el Sabio. General Estoria. Segunda parte*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Instituto “Miguel de Cervantes”.
- Gómez Ortiz, Verónica (2008): *Edición crítica de los cincuenta primeros salmos de David de la Tercera Parte de la General Estoria*. Trabajo de Investigación Tutelado (inédito). Universidad de Alcalá.
- Gómez Redondo, Ángel (2002): Alfonso X el Sabio, *General Estoria. Primera parte*, ed. de Pedro Sánchez-Prieto Borja, Madrid, Biblioteca Castro, 2001 (reseña en *Revista de Poética Medieval* 8, pp. 204-207).
- González Rolán, Tomás e Pilar Saquero-Suárez Somonte (1982): *La Historia Novelada de Alejandro Magno. Edición acompañada del original latino de la Historia de preliis*. Madrid: Universidad Complutense.
- Jonxis-Henkemans, Wilhelmina (1993): *Text and Concordance of the General Estoria VI (Toledo MS 43-20)*. Madison: Hispanic Seminary of Medieval Studies (microfichas).
- Jonxis-Henkemans, Wilhelmina (1994): *Text and Concordance of the General Estoria V (Escorial MS R.I.10)*. Madison: Hispanic Seminary of Medieval Studies (microfichas).
- Kasten, Lloyd e John Nitti (eds.) (1978): *Concordance and texts of the royal scriptorium manuscripts of Alfonso X, el Sabio* (Spanish Series, II). Madison: Hispanic Seminary of Medieval Studies (microfichas).
- Kasten, Lloyd, John Nitti e Wilhelmina Jonxis-Henkemans (eds.) (1993): *Text and Concordance of the General Estoria II (BNM MS 10273)*. Madison: Hispanic Seminary of Medieval Studies (microfichas).
- Lorenzo Vázquez, Ramón (2000): “Prosa medieval”, en M. Brea (coord.): *Galicia. Literatura. A Idade Media. A Coruña: Hércules de Ediciones*, pp. 365-429.
- Pérez Navarro, José (1997): *Alfonso el Sabio. General Estoria. Cuarta parte. Libro del Eclesiástico*. Padua: Università.
- Pichel Gotérrez, Ricardo (2010): “Aproximación a un testimonio indirecto (BMP ms. 558) de la sección troyana de la *General Estoria*”, en *Actas del III Congreso Internacional de la SEMYR* (no prelo).
- Pichel Gotérrez, Ricardo (2011): *A Historia Troiana (BMP ms. 558). Edición e estudo histórico-filolóxico*. Tese de Doutoramento. Santiago de Compostela: Universidade. Instituto da Lingua Galega (en preparación).
- Requena Marco, Miguel (1979): *Las traducciones castellanas medievales de la Biblia y la edición del libro de la Sabiduría según el Ms. Esc. I.I.4*. Tesis doctoral (inédita). Barcelona: Universidad Autónoma.
- Rodríguez, José Luís (1999): “De castelhano para galhego-português: as traduções medievais”, en R. Álvarez Blanco e D. Vilavedra (eds.): *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*, Santiago de Compostela: Universidade, vol. 2, pp. 1285-1299.
- Sánchez-Prieto Borja, Pedro (1986): *Edición del romanceamiento del Eclesiástico contenido en los manuscritos escurialenses I.I.4 y Biblioteca Nacional de Madrid 10.288 yuxtapuesto al texto latino subyacente*. Madrid: Universidad Complutense (reimpr. 1993).

- Sánchez-Prieto Borja, Pedro (1987): González Rolán, Tomás e Pilar Saquero-Suárez Somonte (eds.): *La Historia Novelada de Alejandro Magno. Edición acompañada del original latino de la Historia de preliis* (recensión en *Thesaurus* XLII, 11-4).
- Sánchez-Prieto Borja, Pedro (1998): *Cómo editar los textos medievales. Criterios para su presentación gráfica*. Madrid: Arco/Libros.
- Sánchez-Prieto Borja, Pedro (2000): “Hallazgo de un nuevo manuscrito con segmentos desconocidos de la Tercera Parte de la *General Estoria*”, *Revista de Literatura Medieval* XII, pp. 247-272.
- Sánchez-Prieto Borja, Pedro (2006): “La lengua como problema en la edición de textos medievales”, en R. Santiago, A. Valenciano e S. Iglesias (eds.): *Tradiciones discursivas. Edición de textos orales y escritos*. Madrid: Instituto Universitario Menéndez Pidal - Universidad Complutense, pp. 117-162.
- Sánchez-Prieto Borja, Pedro (2010): “Problemas y propuestas acerca de los aspectos lingüísticos de la edición”, en M. Arbor Aldea e A. F. Guiadanes (eds.): *Estudos de edición crítica e lírica galego-portuguesa. Verba. Anuario Galego de Filoloxía* (anexo 67). Santiago de Compostela: Universidade, pp. 225-238.
- Sánchez-Prieto Borja, Pedro (2011): *La edición de textos españoles medievales y clásicos*. San Millán da Cogolla: CiLengua (Monografías IX).
- Sánchez-Prieto Borja, Pedro e Bautista Horcajada Diezma (1994): *Alfonso el Sabio. General Estoria (Libros de Salomón)*. Madrid: Gredos.
- Trujillo Belso, Elena (2006): *Edición de los libros de los Macabeos de la Quinta Parte de la General Estoria de Alfonso X*. Trabajo de Investigación Tutelado. Universidad de Alcalá.